

Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΣΤΟΝ ΒΕΛΛΗΙΟ ΠΑΤΕΡΚΟΥΛΟ

Ο Βελλήιος Πατέρκουλος κατηγορήθηκε συχνά ότι δεν έγραψε ιστορία, αλλά απλώς έναν πανηγυρικό για τον Τιβέριο, καθώς ο άμετρος έπαινος¹ και η προβολή του προσώπου του αυτοκράτορα αποτελούν αναμφισβήτητα χαρακτηριστικά του ιστορικού του έργου². Βέβαια η παραπάνω θέση είναι ίσως υπερβολική, όταν ολόκληρη η διήγηση, που αναφέρεται στην προαυτοκρατορική εποχή, διυλίζεται και ερμηνεύεται από μερίδα ερευνητών με βάση το προχωρημένο τμήμα του II βιβλίου³. Και είναι γεγονός ότι στο σύνολο του έργου του — όπως τουλάχιστον αυτό μας σώζεται — μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι το δάρος της διήγησης πέφτει κατά κύριο και αποφασιστικό λόγο στην εκάστοτε εξεταζόμενη προσωπικότητα. Ο συγγραφέας δεν ενδιαφέρεται τόσο για την ιστορική εξέλιξη αυτή καθ' αυτήν⁴, όσο για τη βιογραφική παρουσίαση των πρωταγωνιστών της⁵. Στο σημείο αυτό πειστική είναι η

1. Βλ. Ruhnken, David, *C. Velleii Paterculi quae exstant opera*, Augustae Taurinorum, 1821, σελ. XXIII-XXIV. Για το θέμα αυτό βασικό είναι το έργο του Lana, Italo, *Velleio Patercolo o della Propaganda*. Torino, 1952. Βλ. και Duff, J. W., *A Literary History of Rome in the Silver Age*, London, 1964, σελ. 69-70: «For his commander's greatness he conceived and expressed unbounded enthusiasm in an almost eighteenth century sense of the term» και παρακάτω (σελ. 73): «Velleius can at least be spirited and interested... when he relates his personal impressions of Tibertius»· Rose, H. J., *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, τ.ii, Αθήνα, 1978 (μετ. Κ. Γρόλλιου), σελ. 66: «...φαίνεται πως ήταν κυριευμένος από ένα απέραντο θαυμασμό για τον Τιβέριο και ολόκληρη την αυτοκρατορική οικογένεια». Βλ. και Criniti, Nicola, *Velleio Patercolo, Storia di Roma*, Milano, 1978, σελ. 21: «V.P. ...non vuole né educare il lettore non è un moralista — né tanto memo informarlo — non è neppure un cronistorico —: egli si prefigge solo uno scopo politico — ed è doveroso qui riconoscergli una certa abilità».

2. Εδώ πρέπει να ληφθεί υπόψη η θέση του Sumner, G. (The Truth about V.P.: Prolegomena, *HStCPh* 74 (1976, σελ. 297), η οποία ερμηνεύει ίσως ως ένα βαθμό τη συγγραφική στο θέμα αυτό συμπεριφορά του Β.Π. Βλ. και Lana, *ό.π.*, σελ. 189, όπου γράφει: «Non solo le allusioni dunque erano perseguite ma anche i silenzi», ενώ στη σελ. 190 αναφέρεται στο εντυπωσιακό θα έλεγε κανείς περιστατικό του Κρεμούτιου Κόρδου.

3. Βλ. Lana, *ό.π.* passim και ιδιαίτ. σελ. 69.

4. Duff, J. W., *ό.π.*, τ.ii, σελ. 76: «He (=V.P.) does not appreciate great movements in history; he does not exhibit the essential nexus of continuous evolution between periods».

5. Duff, *ό.π.*, τ.ii, σελ. 77: «It is going too far to say that his interest centres upon individuals only». Αμέσως πιο κάτω δέχεται ότι «its cardinal method is the biographic, with some of the merits and most of the defects entailed». Βλ. και Shipley, Fr. στην εισαγωγή της έκδοσης *Velleius Paterculus* της Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts / London, 1924, σελ. XIV-XV: «His interest in history is biographical rather than strictly historical». Βλ. και Paladini, Maria Luisa, *Studi su V.P.*, *Acme* 6 (1953), σελ. 451 και Lana, *ό.π.*, σελ. 69, ο οποίος διατυπώνει τη θεωρία ότι αυτό το ενδιαφέρον για τα άτομα και τις οικογένειές τους αποτελεί ουσιαστικά μια πρωτοτυπία του Β.Π.

άποψη του Woodman, σύμφωνα με τον οποίον στα πλαίσια της ιστορίας της ιστοριογραφίας ο Β.Π. βρίσκεται σε κάποιο προχωρημένο σημείο μιας πορείας, όπου προβάλλεται η προσωπικότητα και τίθεται ή αναλύεται το γεγονός κυρίως μέσα από τη βιογραφία⁶, κάτι που ίσως αποτελούσε δείγμα μιας ευρύτερης κοινωνικής ανάγκης.

Τις θέσεις αυτές των μελετητών μπορεί κανείς να τις επιβεβαιώσει μόνο μέσα από το συγκεκριμένο ιστορικό κείμενο. Ειδικότερα διαπιστώνουμε μια συχνή και διεξοδική αναφορά όχι τόσο — ή τουλάχιστον όχι μόνο — στο πολιτικό γεγονός, αλλά στην προβαλλόμενη προσωπικότητα που έχει άμεση σχέση μ' αυτό· ο χαρακτήρας και τα αξιόλογα σημεία της ζωής «καταγράφονται» σύμφωνα πάντα με τις πηγές και τις αντιλήψεις του συγγραφέα. Σε μια τέτοια «καταγραφή» κυρίαρχο γεγονός φαίνεται να είναι ο θάνατος, τον οποίο ο ιστορικός δύσκολα θα βρούμε να αποσιωπά⁷. Και δεν τον αναφέρει πληροφορώντας μας απλά και μόνο για το γεγονός, αλλά και κάποτε προχωρεί σε φρικιαστικές λεπτομέρειες, όπως στην περίπτωση του *Caldus Caelius*, της ηρωϊκής εκείνης μορφής που, όταν αιχμαλωτίστηκε από τους Γερμανούς, αυτοκτόνησε συντριβοντας το κεφάλι του στα σιδερένια του δεσμά⁸. Συχνότατα όμως προβαίνει σε ποικίλα σχόλια αποκαλύπτοντας έτσι τις βαθύτερες σκέψεις του, τις όποιες φιλοσοφικές του διαθέσεις και τους ευρύτερους κοινωνικούς του προβληματισμούς. Ο χώρος, επίσης, που αφιερώνει στο θάνατο ορισμένων προσωπικοτήτων συχνά δεν είναι μικρός⁹. Αυτό ως ένα βαθμό υποδηλώνει τη σπουδαιότητα που ο Β.Π. αποδίδει στο τέλος της ανθρωπίνης ζωής. Τούτο βέβαια δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις που ο συγγραφέας περιορίζεται σε μια απλή αναφορά, όπως π.χ. στο θάνατο του *Περσέα*¹⁰.

6. Βλ. Woodman, A.J., *Velleius Paterculus, The Caesarian and Augustan Narrative*, Cambridge, 1983, σελ. 30. Ο συγγραφέας εξετάζει πώς η ρωμαϊκή ιστοριογραφία προοδευτικά ενδιαφέρθηκε για τη συμβολή της προσωπικότητας στην ιστορική εξέλιξη, ενώ στη σελ. 45 θα γράψει: «Whereas historians of an earlier period had come to see history in terms of a variety of individuals..., imperial historians saw history primarily in terms of one individual, the emperor of the day». Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε ίσως να διατυπώσουμε την άποψη ότι ο Β.Π. ανήκει για τα πριν από την αυτοκρατορία γεγονότα στην πρώτη κατηγορία, για τα γεγονότα όμως της αυτοκρατορικής περιόδου στη δεύτερη.

7. Όπως κάνει με την περίπτωση του Κάτωνα του Νεότερου.

8. 2.120.6. Πρβλ. και 2.19.2.

9. Βλ. για παράδειγμα την αναφορά στο θάνατο του *Telesinus*, αρχηγού των Σαμνιτών στο 2.27.3. Πολλές φορές η αναφορά στο θάνατο ενός ατόμου αποτελεί ευκαιρία για μια σύντομη προσωπογραφία. Πρβλ. στο 2.4.5-6 την αντίστοιχη περίπτωση του Σκιπίωνα Αιμιλιανού. Εδώ όχι μόνο συνοψίζει τα περί Σκιπίωνα Αιμιλιανού, αλλά και προχωρεί σε ορισμένες παρατηρήσεις κοινωνιολογικού τύπου ξεφεύγοντας έτσι σαφώς από τα πλαίσια μιας «αυστηρής» ιστορίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο συγγραφέας προκειμένου περί του θανάτου του *Marcus Lollius* (2.102.1) αναφέρεται στις σχετικές κοινωνικές αντιδράσεις υποδηλώνοντας έτσι έμμεσα τα προσωπικά του «αισθήματα». Πρβλ. επίσης 2.14.1-2 (*Marcus Livius Drusus*), 2.23.1 (*Marius*), 2.24.5 (*Cinna*), 2.47.4 (*Clodius*), 2.93.1 (*Marcellus*), 2.96.1 (*M. Agrippa*). Μέσα από αυτές τις «προσωπογραφίες» συχνά διαφαίνονται σε συνδυασμό με το γεγονός του θανάτου οι ατομικές αντιλήψεις του συγγραφέα γύρω από τα ανθρώπινα: Πρβλ. 2.53.2-3 (*Pompeius*: «in tantum in illo viro a se discordante fortuna, ut cui modo ad victoriam terra defuerat, deesset ad sepulturam»). 2.69.1 (*C. Trebonius*).

10. 1.11.1.

Εδώ θα ήταν ίσως ενδιαφέρον να θυμηθούμε το Χ.Θεοδωρίδη που έγραφε¹¹: «Στις δημιουργικές εποχές, όταν η δράση γεμίζει κοινωνία κι άτομο, όπως στα χρόνια της ελληνικής ακμής, η έγνοια του θανάτου παραμερίζεται στο υποσυνείδητο. Παίρνει όμως κυρίαρχη θέση στις ξεθυμασμένες εποχές», για να εντάξει σ' αυτές αμέσως πιο κάτω τους «ασάλευτους αιώνες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας».

Ανεξάρτητα από το πως τεκμηριώνεται στο παραπάνω κείμενο αυτή η θέση, γεγονός είναι ότι ο Β.Π. αναφέρεται διεξοδικά στο θάνατο των προσωπικοτήτων - ηθοποιών του. Γράφει στο πρώτο μισό του πρώτου αιώνα μ.Χ. Έχει έλθει η εποχή της Pax Romana του Αυγούστου, ύστερα από δεκαετίες πολιτικών ταραχών, που αιματοκύλησαν τη Ρώμη. Οι εξωτερικοί και εσωτερικοί πόλεμοι άφησαν ίχνη ανεξίτηλα στην ψυχή και στην προσωπικότητα των Ρωμαίων. Ο βίαιος θάνατος ήταν φαινόμενο τόσο συχνό, ώστε σειρά γενεών μεγάλωνε κάτω από τη σκιά του¹². Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκε μια παράξενη, θα έλεγε κανείς — για τις σημερινές τουλάχιστον αντιλήψεις — ψυχοσύνθεση¹³, που, σύμφωνα με τον Friedländer, δε διακρίνεται καθαρά στα κείμενα¹⁴. Θα μπορούσε όμως κανείς να προσθέσει ότι η αναλυτική μελέτη του θέματος οδηγεί με ασφάλεια σε ορισμένα συμπεράσματα.

Οι μονομαχίες συγκεκριμένα είναι γνωστό ότι αποτελούν ένα πολύ παλιό θεσμό¹⁵ και παλιότερα συνδέονταν με νεκρικές τελετές¹⁶. Κατά τα χρόνια του Αυγούστου η επίσημη τουλάχιστο διεξαγωγή τους περιορίστηκε σε δύο φορές το χρόνο. Δε μειώθηκε όμως αντίστοιχα και η αγριότητά τους. Ο Σενέκας¹⁷ με βδελυγμία περιγράφει τις θανατικές εκτελέσεις των καταδίκων.

Ο Keith Hopkins επιχειρεί μian ερμηνεία του φαινομένου αυτού αποδίδοντάς το

11. Θεοδωρίδη, Χ., *Ἐπίκουρος*, Αθήνα, 1954, σελ. 348.

12. Hopkins, Keith, *Death and Renewal, Sociological Studies in Roman History*, τ. 2, Cambridge, 1983, σελ. 7, όπου αναφέρει πως πηλίνο μπιμπερόν μωρού που δρέθηκε στην Πομπηία είχε επάνω παράσταση μονομάχων, για να καταλήξει πως «gladiatorial shows suffused Roman life». Βλ. και Friedländer, L., *Roman Life and Manners under the Early Empire*, μετ. από τους Freese, J.H. και Leonard A. Magnus, London, 1965, τ.ii, σελ. 78. Εκεί μιλά για μια «acquired love of brutality» η οποία «was perpetuated from age to age» και η οποία «pervades every individual».

13. Lintott, A.W., *Violence in Republican Rome*, Oxford, 1968, σελ. 51: «the bloodshed in and after the first civil war, although its horrors were a warning must have aggravated this familiarity with death. Under the cover of the Sullan proscriptions there were many unsolved and unpunished murders» και διαπιστώνει πως αυτό που ο Κικέρωνας αποκαλεί «domestica crudelitas» (*Rosc.Am.92.3*) «deprived men of pity by its frequency». Στη σελ. 175 αναφέρει ακόμα ότι και ο Κικέρωνας ενθάρρυνε τη βία, αν αυτή ασκείτο από τους boni εναντίον των audaces και improbi, που προσπαθούσαν να θίξουν την τάξη των πραγμάτων. Βλ. και Paoli, Ugo Enrico, *Rome; Its People, Life and Customs*, μετ. στα αγγλικά από Macnaghten, R.D., London, 1963, σελ. 252-4.

14. Friedländer, ό.π.τ.ii, σελ. 76. Βλ. και Hopkins, ό.π., σελ. 204.

15. Για μια σύντομη ιστορία των μονομαχιών βλ. Friedländer, τ.ii, σελ. 41-43, αναλυτικά όμως το διδύλιο του Ville, Georges, *La Gladiature en Occident des Origines à la Mort de Domitien*, ecole Française de Rome, 1981. Χαρακτηριστικό είναι και το ίδιο το κείμενο του Β.Π.: «magnificentissimis gladiatorii muneris naumachiaeque spectaculis divus Augustus... animos oculosque populi Romani replerant» (2.100.2).

16. Hopkins, ό.π., σελ.5, 204. Σιγά - σιγά όμως έγινε μέσο επίδειξης της άρχουσας τάξης (σελ. 13).

17. *Epist.7.2* κξξ.

στους ψυχολογικούς μηχανισμούς της μάζας, η οποία θέλει να ταυτίζεται με τον επιτιθέμενο που νικά και όχι βέβαια με τον ηττημένο που χάνει¹⁸. Η Ρώμη — λέει — ήταν μια «σκληρή» κοινωνία¹⁹ και παρακάτω την αποκαλεί χαρακτηριστικότερα «μιλιταριστική κοινωνία»²⁰. Ο ίδιος συγγραφέας πάλι θεωρεί ότι οι μονομαχίες ήταν μια ευκαιρία για επιβεβαίωση της ηθικής τάξης μέσα από τη θυσία των καταδίκων²¹.

Δεν ήταν όμως μόνο οι μονομαχίες ή οι θηριομαχίες, όπου το ανθρώπινο αίμα χυνόταν άφθονο και χωρίς λόγο. Υπάρχουν μαρτυρίες που λένε ότι ακόμα και η παιδοκτονία για ποικίλους λόγους αποτελούσε κατά τους χρόνους εκείνους μια πρακτική²².

Μέσα σ' αυτή την κοινωνία και μέσα σ' αυτό το κλίμα των χιλιάδων δικαιολογημένων και αδικαιολόγητων θανάτων ήταν ίσως φυσικό να ευδοκιμήσουν οι στωικές αντιλήψεις του Σενέκα, που υποστήριξε ότι ο θάνατος είναι μια λύση στις δυσκολίες της ζωής. «Αν κάτι σε εμποδίζει να ζήσεις καλά, τίποτε δεν σε εμποδίζει να πεθάνεις καλά»²³. Οπωσδήποτε ο στωικός δε φοβόταν το θάνατο²⁴, αλλά ούτε κι ο επικούρειος. Για άλλη μια φορά στην ιστορία του ανθρώπινου στοχασμού η πίστη στη μεταθανάτια ζωή παρέμεινε διαδεδομένη σε ευρύτατη κλίμακα και σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, παρότι το σκεπτικισμό ορισμένων καλλιεργημένων ατόμων²⁵. Παράλληλα ο φόβος της μεταθανάτιας τιμωρίας φαίνεται πως συχνά βασάνιζε την ανθρώπινη συνείδηση²⁶.

Είναι, λοιπόν, η εποχή του Β.Π. εποχή αίματος, φόβου και στη συνέχεια συμβιβα-

18. Hopkins, *ό.π.*, σελ. 27.

19. Σελ. 28: «Brutality was built into its culture in private life as well as in public shows».

20. Σελ. 29.

21. *ό.π.* Ενδιαφέρουσες επίσης είναι οι απόψεις του Lintott, (*ό.π.*, σελ. 20 κέξ.), ο οποίος εξετάζει το ζήτημα της αυτοδικίας κατά τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας, ενώ στη σελ. 66 κάνει λόγο για το συσχετισμό της *vis* με το *ius*.

22. Hopkins, *ό.π.*, σελ. 226. Βλ. και Brunt, P. A., *Italian Manpower* 225 B. C. - A. D. 14, Oxford, 1971, σελ. 148 κέξ.

23. *Ep.* XVII. 5: «si quid te vetat bene vivere, bene mori non vetat». Για σχετικές μαρτυρίες από τη λατινική λογοτεχνία βλ. Friedländer, τ. iii, σελ. 313. Στο σημείο αυτό ενδεικτική παρουσιάζεται η διαπίστωση ότι από τον Αύγουστο μέχρι τον Τραϊανό ο συντριπτικός αριθμός των φιλοσόφων ήταν αντικαθεστωτικοί. Βλ. Macmullen, Ramsay, *Enemies of the Roman Order*, Harvard, 1966, σελ. 48-9: «There seems to be no prominent philosopher from the death of Athenodorus to the reign of Trajan who sided with the emperors against the large number of "opposition" philosophers».

24. Arnold, E. V., *Roman Stoicism*, Florida, 1911, σελ. 263-4, 308-9. Εκεί παραθέτει τους στίχους του Silius Italicus (*Pun.* XI. 186-8): «nullo nos invidia tanto / armavit natura bono, quam ianua mortis / quod patet» και το χωρίο του Σενέκα (*Ep.* 24. 11): «adeo mors timenda non est, ut beneficio eius nihil timendum sit».

25. Βλ. και Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, 1970, σελ. 190 - 191, 194 (για τους στωϊκούς), 134 (για τον απλό κόσμο). Βλ. ακόμα και Friedländer, *ό.π.*, τ. iii, σελ. 282-3, 286-7, 296, 310 (για τον Επίκουρο): 311-312· Toynbee, J. M. C., *Death and Burial in the Roman World*, N. York, 1971, σελ. 34, 35, 38· Hopkins, *ό.π.*, σελ. 229, 234.

26. Ferguson, *ό.π.*, σελ. 133-4 με τις σχετικές παραπομπές σε χωρία του Κικέρωνα, Οβιδίου και Σενέκα· Arnold, *ό.π.*, σελ. 265.

σμού με το θάνατο. Στο τελευταίο αυτό συντέλεσαν ασφαλώς και οι φιλόσοφοι που — όπως αναφέρει ο Friedländer — ξεπέρασαν τον τρόπο που προκαλεί ο θάνατος, όχι με την ελπίδα μιας ουράνιας ευτυχίας, αλλά με την επίγνωση της μικρής αξίας που έχει η ανθρωπίνη ύπαρξη πάνω στη γη²⁷.

Σ' αυτή την εποχή που ο Ρωμαίος συνυπάρχει καθημερινά με το θάνατο, καθώς ο απόηχος της φρίκης και του τρόμου βασανίζει το μέσο άνθρωπο, ζει και γράφει ο Β.Π. Πώς όμως αντιμετωπίζει ο ίδιος το πρόβλημα;

Τα παρακάτω δε φαίνεται να εξαντλούν το θέμα. Θίγονται όμως ορισμένες του πτυχές — οι πιο καιρίες πιστεύω — που με βάση τη μελέτη του κειμένου είναι ίσως καθοριστικές για ένα γενικότερο συμπέρασμα.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που το ίδιο το ιστορικό κείμενο προσφέρει, ο Β.Π. πιστεύει ότι, όταν ένας θάνατος επέλθει ένδοξα ή έπειτα από μια άξια λόγω ζωή, μπορεί να αποτελέσει μια καινούρια αφηγηρία κι όχι ένα τέλος. Η φήμη και η δόξα οδηγούν στην αιωνιότητα²⁸. Τον τελευταίο βασιλιά των Αθηνών Κόδρο για την πασίγνωστη θυσία του «cum morte aeterna gloria... secuta est»²⁹. Αλλά και από την εξιστόρηση των πιο κοντινών στην εποχή του γεγονότων ο συγγραφέας, επιχειρώντας μια ρητορική αποστροφή προς τον Αντώνιο, προβάλλει τη δόξα που για πάντα θα ακολουθεί τον Κικέρωνα: «Vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam» (II.LXVI.5)³⁰. Οι φράσεις αυτές υποδηλώνουν τη σκέψη ότι η αιωνιότητα εξασφαλίζεται και διώνεται μέσα στην ίδια τη ζωή. Ο άνθρωπος, που έζησε σωστά και βρήκε ένα αντάξιο τέλος, θα παραμένει αιώνια στις ψυχές των ανθρώπων. Είναι γεγονός ότι το όλο έργο δε μας δίνει στοιχεία σαφή που θα μας οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι ο ιστορικός πιστεύει σε κάποια άλλη μετά το θάνατο ζωή. Ίσως βέβαια αφήνει κάποια «παράθυρα ανοικτά», όπως όταν αναφέρει ότι ο Πομπήιος πήρε εκδίκηση από τους αντιπάλους του, όταν κιόλας ήταν νεκρός³¹. Γενικά όμως δεν προσπαθεί πουθενά να υποδηλώσει τη θέση του για τα μετά το θάνατο πράγματα. Θα έλεγε κανείς ότι το ζήτημα μάλλον δεν τον απασχολεί.

27. τ.iii, σελ. 220. Βλ. όμως και Toynbee, *ό.π.*, σελ.38.

28. Χαρακτηριστική είναι η θέση του ιστορικού απέναντι στην αντίστροφη — όπως τη διατυπώνει — περίπτωση του Τιβ. Γράκχου, ο οποίος «vitam quam gloriosissime degere potuerat immatura morte finivit» (2.3.2) αφού «hoc initium in urbe Roma civilis sanguinis gladiatorumque impunitatis fuit» (3).

29. 1.2.1-2.

30. Πρβλ. και το χωρίο 2.27.5, όπου γίνεται λόγος για το γιο του Μάριου: «utcumque cecidit, hodieque tanta patris imagine non obscuratur eius memoria».

31. 2.54.1: «utrique summo imperatorum alteri mortuo alteri superstiti meritas poenas luere suppliciiis» (η ανάγνωση του χωρίου κατά Woodman, όπου βλ. και σχετικά σχόλια, *ad loc.*). Στο χωρίο αυτό πράγματι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι διαφαίνεται μια κάποια πίστη στη μεταθανάτια ζωή. Η συνέχεια όμως του κειμένου («nusquam erat Pompeius corpore; adhuc ubique vivebat nomine 54.2) μας οδηγεί πίσω στη σκέψη ότι η αιωνιότητα διώνεται μέσα στη ζωή. Κάποια ανάλογη νύξη μπορεί κανείς να διαπιστώσει στο 2.48.1-2, όπου ο συγγραφέας διατυπώνει την ευχή ο Πομπήιος να είχε πεθάνει νωρίτερα διότι «quam apud superos habuerat magnitudinem, inlibatam deulisse ad inferos». Στο 1.2.1 επίσης ο Πατέρικουλος μιλώντας για τον Ηρακλή γράφει ότι «ad deos excesserat». Ίσως όμως εδώ η φρασεολογία του απλά και μόνο να ταιριάζει στο μυθολογικό περιεχόμενο του χωρίου χωρίς να έχει οποιαδήποτε άλλη φιλοσοφική ή θρησκευ-

Όπωσδήποτε η σκέψη του Β.Π. για την αιώνια δόξα έχει κάποια συνέχεια. Η ζωή αξίζει μόνο όταν έχει κάποιο σκοπό, όταν «στηρίζεται» σε κάποιες αρχές, είναι αξιοπρεπής και δεν προσκρούει στο κοινό συμφέρον. Ο θάνατος λοιπόν αποτελεί λύση και πρέπει να είναι επιθυμητός, όταν δεν συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις. Και κάτι περισσότερο: Ο άνθρωπος αξίζει να φεύγει από τον κόσμο αυτό όσο είναι ακμαίος και εν πάση περιπτώσει πριν αντιμετωπίσει τη φθορά οποιασδήποτε μορφής³².

Έτσι, χαρακτηριστική είναι η θέση του συγγραφέα απέναντι στο θάνατο του Μέτελλου. Αφού έζησε σωστά και είδε τα παιδιά του σε ψηλά αξιώματα, έκλεισε τον κύκλο της ζωής του σε μεγάλη ηλικία ευτυχισμένος. Αυτό αποτελεί αποδημία (*migrare*) κι όχι θάνατο (*moriri*), υπογραμμίζει³³. Με όμοιο ακριβώς σκεπτικό εκφράζει τη λύπη του, γιατί ο Πομπήιος δεν πέθανε τη χρονιά που αρρώστησε βαριά στην Καμπανία. Τότε ήταν στον κολοφώνα της δόξας του, έχοντας κιόλας προσφέρει τόσα πολλά στο ρωμαϊκό λαό. Έτσι — προσθέτει — η τύχη θα έχανε την ευκαιρία να τον καταστρέψει³⁴. Χαίρεται λοιπόν που ο Κόϊντος Λουτάτιος Κάτουλος, οι δύο Λούκουλλοι, ο Μέτελλος και ο ρήτορας Ορτήνσιος έπειτα από ένα βίο επιφανή πέθαναν πριν την έκρηξη του εμφύλιου πολέμου³⁵. Ο Αύγουστος επίσης — πάντα σύμφωνα με τη διήγηση του ιστορικού — δήλωνε τις τελευταίες του στιγμές πως δεν αρνιόταν το τέλος του, «*si fata poscerent*»³⁶.

Το πότε είναι καιρός — κατά το κείμενο — για να έλθει ο θάνατος το δείχνουν μερικές φορές κάποιες διουσημίες, όπως π.χ. στην περίπτωση του Ιούλιου Καίσαρα. Ο Β.Π., αφού απαριθμεί τα προειδοποιητικά στοιχεία που είχε ο Καίσαρας, καταλήγει: «Δεν μπορείς βέβαια να ξεφύγεις τη δύναμη του πεπρωμένου που, όποιου την τύχη αποφάσισε να αλλάξει, τη σκέψη του θολώνει»³⁷. Το ίδιο συμβαίνει και με τον *Vagus*. Παρά το ότι τον αποκαλύφθηκαν τα επικίνδυνα για τους Ρωμαίους σχέδια των Γερμανών, εκείνος δεν τα πίστεψε καθόλου. Το αποτέλεσμα ήταν τρομακτικά καταστρεπτικό για τη δική του πλευρά. Κι αυτό γιατί — όπως μας λέει κι εδώ ο ιστορικός — «όποιου την τύχη άλλαξε ο θεός, τη σκέψη του θολώνει»³⁸.

τική διαρρύθμιση. (Το πόσο όμως ο συγγραφέας συγγείει το μύθο με το ιστορικό γεγονός διαφαίνεται — εκτός των άλλων — και από τον τρόπο που αντιμετωπίζει το θέμα της ίδρυσης της Ρώμης, όπου παρουσιάζει το μύθο, κάνει όμως κριτική σαν σε κάποια διαπιστωμένη πραγματικότητα). Όλες όμως οι σχετικές μαρτυρίες που είναι λιγοστές, αν συνεξετασθούν, δεν μπορούν να διαμορφώσουν κάποια συγκεκριμένη εικόνα των αντιλήψεων του συγγραφέα για τη μεταθανάτια ζωή.

32. Βλ. 2.76.1-2: Ο C. Velleius αυτοκτόνησε «*gravis iam aetate et corpore cum comes esse non posset*».

33. 1.11.7.

34. 2.48.2: «*defuisset fortunae destruendi eius locus*».

35. 2.48.6.

36. 2.123.2.

37. 2.57.1-3. Πρβλ. 1.1.3 σχετικά με τον Ορέστη: «*Factum eius a diis comprobatum spatio vitae et felicitate imperii apparuit*». Πρβλ. και 1.10.5 και 2.46.2-3.

38. 2.118.4. Αν και δεν εμπίπτει άμεσα σ' αυτήν εδώ την εργασία το θέμα του *fatum* και της *fortuna*, ενδιαφέρον είναι να δει κανείς μian επιγραμματική θα έλεγε κανείς παρουσίαση του θέματος από τον Ferguson, *ό.π.*, σελ. 78 που θα διαφώτιζε ίσως κάποιες σχετικές «θέσεις» του Β.Π. Αξίζει επίσης να παρατηρήσει κανείς ότι όσο προχωρά το έργο, ο συγγραφέας θίγει όλο και συχνότερα το θέμα «τύχη».

Το αυτονόητο συμπέρασμα είναι ότι δεν χρειάζεται να επιμηκύνεται η ζωή του ανθρώπου άσκοπα. Το τέλος του πρέπει να γίνεται αποδεκτό. Εδώ θα θυμηθούμε την περιφνημη φράση του Σενέκα³⁹ ότι «malum est in necessitate vivere, sed in necessitate vivere necessitas nulla est». Ενδιαφέρον έχει πάντως ο τρόπος που αντιμετωπίζει ο Β.Π. το θέμα αυτό μιλώντας μας για το γιο του Αγρίππα Γάιο που υιοθέτησε ο Αύγουστος. Όταν εκείνος τραυματίστηκε, έχασε τις σωματικές του δυνάμεις με αποτέλεσμα να μην είναι πια το ίδιο χρήσιμος στην πολιτεία⁴⁰. Προέχει λοιπόν — σύμφωνα με τα παραπάνω — όχι η ζωή ως βιολογικό φαινόμενο, αλλά η ζωή «cum dignitate et utilitate».

Φτάνουμε έτσι στο βασικό ζήτημα της αυτοκτονίας. Οι περιπτώσεις που ο Β.Π. αναφέρει δεν είναι λίγες και μπορούμε να διαπιστώσουμε κάποια χαρακτηριστικά που επικρατούν.

Πρώτο από αυτά είναι η προβολή της επιθυμίας του ατόμου να μη χαθεί η αξιοπρέπειά του, που διακυβεύεται ή η θέλησή του να την επανακτήσει θυσιάζοντας τη ζωή του⁴¹. Κατά συνέπεια συχνός λόγος αυτοκτονίας είναι η διαφύλαξη των αρχών που ο καθένας πρεσβεύει.

Είναι πρακτικά αδύνατο να παραθέσουμε εδώ όλες τις σχετικές περιπτώσεις. Θα δούμε όμως μερικές χαρακτηριστικές. Ο Γάιος Γράκχος, όταν επρόκειτο να πέσει στα χέρια των αντιπάλων του, αυτοκτόνησε πέφτοντας πάνω στο ξίφος του δούλου του Εύπορου⁴². Ο Q.Lutatius Catulus, «cum ad mortem conquireretur» από τους αντιπάλους του, αυτοκτόνησε «magis voto quam arbitrio inimicorum»⁴³. Παράμοιοι ήταν οι λόγοι της αυτοκτονίας του Κάσσιου στη μάχη των Φιλίππων⁴⁴.

Το κείμενο μας δίνει κι άλλες περιπτώσεις αυτοκτονιών προσώπων που δεν ήθελαν να πέσουν στα χέρια του εχθρού⁴⁵. Το ότι ο ιστορικός συχνά επανέρχεται σ' ένα τέτοιο θέμα στα πλαίσια της καθορισμένης από τον ίδιο οικονομίας της ιστορίας του και το ότι αποφεύγει την καταδίκη του φαινομένου αυτού είναι πολύ πιθανό να υποδηλώνει και την κατάφασή του απέναντι σ' αυτό. Εκείνο δηλαδή που τον απασχολεί είναι η σκέψη ότι δεν πρέπει να διακυβεύει κανείς την αρετή του. Το θάνατο πρέπει να ξέρεις να τον συναντάς ή και να τον επιδιώκεις. Και ο Σενέκας θα έγραφε: «male vivet quisquis nesciet bene mori»⁴⁶. Ο Β.Π. τη σκέψη αυτή τη διατυπώνει με αρκετή

39. *Ep.*XII.10.

40. «ita animum minus utilem rei publicae habere coepit»: II.CII.2. Ο Sumner, *ό.π.*, σελ. 267 παραλληλίζει τη μαρτυρία αυτή του Β.Π. με την αντίστοιχη του Δίωνα του Κάσσιου (55.10α.8) «ἐκ τοῦ τραύματος ἠρρώσθησε καὶ ἐπειδὴ μὴδ' ἄλλως ὑγιεινὸς ἦν, ὑφ' οὐπερ καὶ τὴν διάνοιαν ἐξελέλυτο, πολλῶ μᾶλλον ἀπημβλύθη...». Πρβλ. και τα σχετικά με το θάνατο του Πομπήιου 2.76.1-2.

41. Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ως ένα βαθμό ότι το ζήτημα της «επανάκτησης» της αξιοπρέπειας μέσα από μια αυτοκτονία μας οδηγεί πίσω στο θέμα της επιδίωξης της φήμης και της δόξας.

42. 2.6.6.

43. 2.22.3-4.

44. 2.70.2-3.

45. Πρβλ. 2.69.2 (Dolabella), 2.70.4 (Brutus στη μάχη των Φιλίππων), 2.119.3 (P.Quintilius Varus), 2.24.1 (C.Flavius Fimbria), 2.79.5 (Sextus Pompeius, παράδειγμα εκ του αντιθέτου).

46. Sen., *Dial.*IX.11.4.

σαφήνεια, όταν μιλά για τον Ceionius, που ήταν praefectus castrorum στον πόλεμο κατά των Γερμανών. Συγκεκριμένα, ενώ μπορούσε να μείνει και να πέσει ένδοξα στο πεδίο της μάχης, όταν πια αυτή είχε κριθεί σε βάρος του, παραδόθηκε στους εχθρούς, οι οποίοι και τον θανάτωσαν. Ο Πατέρκουλος το απόηγμα αυτό το χαρακτηρίζει «turpe», γιατί «supplicio quam proelio mori maluit»⁴⁷. Φαίνεται λοιπόν ότι εγκρίνει την αυτοκτονία και της Σερβιλίας, γυναίκας του Μ. Λέπιδου⁴⁸, και της Καλπουρνιας, γυναίκας του Αντίστιου⁴⁹ προβάλλοντάς τις ιδιαίτερα παρά το ότι οι σχετικές αναφορές δεν προσθέτουν τίποτε στην ιστορική διήγηση ούτε ερμηνεύουν τα γεγονότα. Ένα προέχει για το συγγραφέα κι αυτό αξίζει ξεχωριστής μνείας: η τήρηση της γυναικείας πίστης και η αρετή της συζύγου⁵⁰.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό στις αυτοκτονίες που παρουσιάζει ο Β.Π. είναι το ότι συχνά καταγράφοντας το επεισόδιο και θέτοντας την ηθική βάση της πράξης την σχολιάζει κατάλληλα, ώστε ή να αιτιολογείται η πράξη ή να προβάλλει η θέση του ιστορικού απέναντι στον αυτόχειρα⁵¹. Τα κριτήρια δέβαια ως προς τα κίνητρα μπορεί να είναι είτε του ίδιου του συγγραφέα είτε του αυτόχειρα. Δεν μπορούμε όμως να είμαστε δέβαιοι ότι μεταξύ τους ταυτίζονται, αφού το κείμενο δεν μας ξεκαθαρίζει την κατάσταση σε κάθε περίπτωση.

Ενδεικτικό είναι το χωρίο εκείνο, όπου γίνεται λόγος για την αυτοκτονία του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας⁵². Στα κίνητρα εκείνης δεν κάνει καμία αναφορά και κατά συνέπεια καμία κριτική. Αφήνει όμως να διαφανεί η κατάφασή του — όπως πολύ σαφέστερα γίνεται για τις δύο άλλες περιπτώσεις γυναικών — γράφοντας για το θέμα αυτό ότι η Κλεοπάτρα αναδείχθηκε έτσι «expers muliebris metus». Όταν όμως μιλά για τον Αντώνιο γράφει ότι «se ipse non segniter interemit, adeo ut multa desidiae crimina morte redimere». Την κρίση όμως αυτή ο Β.Π. δεν μας διευκρινίζει αν την έκανε ο ίδιος ο Αντώνιος ή είναι μόνο δική του σκέψη ή και ευχή.

Ανεξάρτητα από το είδος του σχολίου, στο οποίο προβαίνει ο συγγραφέας και τον τρόπο εξιστόρησης των γεγονότων, μπορεί κανείς να κάνει την διαπίστωση ότι η αυτοκτονία δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Από πουθενά δε διαφαίνεται κάποια τάση από την πλευρά του Β.Π. για άρνηση της ζωής. Αντίθετα, με βάση τις σχετικές του αναφορές, στόχος του είναι να τονίσει τις αξίες της ανάγοντάς την έτσι σε υψηλότερες ηθικές σφαίρες. Ο Κικέρωνας, τον οποίο φαίνεται να θαυμάζει ιδιαίτερα ο ιστορικός⁵³, διατυπώνει παρόμοιες σκέψεις. Συγκεκριμένα στο *De Officiis*⁵⁴ επαινεί τον

47. 2.119.3-4.

48. 2.88.3.

49. 2.26.2-3.

50. Σχετικά με αυτοκτονίες γυναικών βλ. Woodman (ό.π.) σχόλια στο 2.87.1.

51. Βλ. 2.63.2 (Iuuentius Laterensis, ο οποίος αυτοκτόνησε «vir vita ac morte consentaneus») και 2.100.4 (Ο Iulus Antonius αυτοκτονεί, όταν γίνονται γνωστές οι σχέσεις του με την Ιουλία, την κόρη του αυτοκράτορα Αυγούστου. Η αναφορά στο ιστορικό του από τον Β.Π. γίνεται για να αξιολογηθεί καλύτερα το μέγεθος του αμαρτήματός του και να δικαιολογηθεί κατά συνέπεια η πράξη του από ηθικής πλευράς).

52. 2.87.1-2.

53. 1.17.3 και 2.66.2 κεξ.

54. 1.11.2.

Κάτωνα το Νεότερο που αυτοκτόνησε, γιατί ο χαρακτήρας του και το ήθος του ήταν τέτοια, ώστε να δικαιολογείται πολύ περισσότερο μια τέτοια πράξη από όσο θα εδικαιολογείτο η απόφασή του να ζήσει και να βλέπει το πρόσωπο του τυράννου. Η αναφορά μας φυσικά αυτή στον Κικέρωνα δεν είναι και υπαινικτική της επίδρασης του ρήτορα στον ιστορικό για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Στο θέμα πάντως της αυτοκτονίας φαίνεται να ακολουθεί περισσότερο τους στωικούς παρά τους επικούρειους⁵⁵, ακριβώς γιατί οι τελευταίοι ελαχιστοποιούν το πρόβλημα του θανάτου. Συγκεκριμένα η πασίγνωστη φράση «τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆ τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν»⁵⁶, δεν θα ήταν δυνατό να λεχθεί πως παραλληλίζεται καν με την αντίληψη της Αρχαίας Στοάς που απλώς δε θεωρούσε το θέμα του θανάτου αυτό καθαυτό ως κεντρικό θέμα συζήτησης, αλλά πάντως εξέταζε το θέμα: «What matters is the intention. The intention must be rational», όπως συνοπτικά διατυπώνει τη θέση αυτή ο Rist⁵⁷.

Στο πέρασμα των αιώνων αυτονόητο είναι ότι οι θεωρίες άλλαξαν λίγο ή πολύ⁵⁸. Η σοβαρότητα όμως του θέματος έμεινε πάντα η ίδια. Είναι γνωστό ότι κατά την εποχή του Σενέκα ο στωικισμός αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο θάνατο και συγκεκριμένα στην αυτοκτονία.

Πέρα όμως από το ζήτημα της αυτοκτονίας ο ιστορικός θεωρεί το θάνατο ως μέσο τιμωρίας και εκδίκησης. Μιλώντας για το Γ.Γράκχο ο συγγραφέας αναγνωρίζει πως κίνητρο για τις ενέργειες ενός ατόμου μπορεί να είναι η εκδίκηση⁵⁹. Στο σημείο αυτό δεν μας δηλώνει καθαρά εάν τη δέχεται έστω κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Φαίνεται όμως πως δεν την επιδοκιμάζει, όταν αυτό που λέμε εκδίκηση ξεφεύγει από τα όρια της τιμωρίας και εξαλλασσεται σε άσκοπη αγριότητα και πολλές φορές σε νέα αιματοχυσία. Μην ξεχνάμε ότι του προκαλεί κατάπληξη η σκληρότητα που επέδειξαν αυτοί που έρριξαν το νεκρό ήδη Γ.Γράκχο στον Τίβερη⁶⁰.

Μερικά κεφάλαια πιο κάτω μας διαβεβαιώνει ότι ο Μάριος πρέπει να δοξάζεται, διότι κατά τη διάρκεια της έκτης υπατείας του εξουδετέρωσε τους δημαγωγούς Σερβίλιο Γλαυκία και Σατουρνίνο Απουλήιο, τους οποίους ετιμώρησε στην Curia Hostilia με θάνατο. Η όλη φρασεολογία «non tamen huius consulatus fraudetur gloria, quo Servili Glaucliae Saturninique Apulei furorem continuatis honoribus rem publicam lacerantium et gladiis quoque et caede comitia discutentium consul... homines exitiabi-

55. Το ότι ο ίδιος ο συγγραφέας φαίνεται να διχάζεται ανάμεσα σε διαφορετικά φιλοσοφικά δόγματα και σχολές προκύπτει από το 2.123.2, όπου γίνεται λόγος για το θάνατο του Αύγουστου. Εκεί συμπλέκονται φράσεις που δεν μπορούν να μας οδηγήσουν σε κάποιο συμπέρασμα, για το που «ανήκει» φιλοσοφικά ο ιστορικός. Συγκεκριμένα γράφει: «Augustus... cum omnem curam fata vincerent, in sua resolutus initia Pompeio Apuleioque consulibus septuagesimo et sexto anno animam caelestem caelo reddidit».

56. Γ' επιστολή προς Μενουκία, 125 από την έκδοση του Bailey, Cyril, *Epicurus, The extant Remains*, Oxford, 1926. Πρβλ. Lucr. III.830 και Cic., *de Fin.* II.31.100.

57. Rist, J.M., *Stoic Philosophy*, Cambridge, 1969, σελ. 239.

58. ό.π., κεφ. «Suicide», σελ. 233 - 255.

59. 2.6.2.

60. «mira crudelitate», 2.6.7.

lis... morte multavit»⁶¹ δείχνει ότι σε κάποιο βαθμό αποδέχεται τη θανατική ποινή, όταν αυτή είναι μέσο να απαλλαγεί η πολιτεία από κάποιο δεινό.

Για την περίπτωση του Κίννα όμως επισημαίνει ότι δεν έπρεπε να θανατωθεί «ἐν θερμῶ», αλλά «ἐν ψυχρῶ» από τους νικητές του. Συγκεκριμένα τον χαρακτηρίζει «vir dignior, qui arbitrio victorum moreretur quam iracundia militum». Η τιμωρία ως εκδίκηση λοιπόν πρέπει να περνάει από ψυχραιμία απόφαση· αλλιώς χάνει την αξία της μετατρέπόμενη σε άλογη ενέργεια⁶². Παράλληλη είναι η περίπτωση του φόνου του Κλώδιου από το Μίλωνα, που ο Β.Π. αντιμετωπίζει ως *exemplum inutile*⁶³. Η διατύπωση είναι σκληρότερη στην περίπτωση του L. Murena και Fannius Caerpio, οι οποίοι για τη συνωμοσία τους σε βάρος του Αυγούστου που αποκαλύφθηκε «αυτό που με τη βία ήθελαν να κάνουν, δίκαια το υπέστησαν» (*Quod vi facere voluerant, iure passi sunt*)⁶⁴

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο ιστορικός αποδέχεται την ποινή του θανάτου για παραδειγματισμό, τιμωρία⁶⁵ ή εκδίκηση, όχι όμως στο επίπεδο της αυτοδικίας⁶⁶, όπως φαίνεται από την περίπτωση του Κίννα που αναφέραμε πιο πάνω για παράδειγμα.

Είναι παράλληλα γεγονός ότι συχνά επιδεικνύει σκληρότητα ή ίσως αδιαφορία για τη ζωή των κοινών ανθρώπων, των ανώνυμων, των πολλών. Ο μαζικός θάνατος δε φαίνεται να τον φορτίζει συναισθηματικά, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για αντιπάλους⁶⁷. Οι επιτυχίες λόγου χάρη του Γάιου Ιούλιου Καίσαρα στη Γαλατία εκτιμώνται με βάση τον αριθμό των νεκρών⁶⁸. Φυσικά τα πράγματα δεν είναι έτσι, όταν το

61. 2.12.6.

62. 2.24.5.

63. 2.47.4. «*exemplo inutili, facto salutari rei publicae*».

64. 2.91.2. Πρβλ. 2.54.1 και 2.64.1-2.

65. Υπάρχουν περιπτώσεις που η τιμωρία είναι «θεία». Πρβλ. 2.68.3 «*Milo... ictusque lapide... poenas dedit*». Μ' αυτό το σκεπτικό ο L. Cornelius Merula, *flamen dialis* «*deos... in execrationem Cinnae partiumque eius tum precatus optime de re publica meritum spiritum reddidit*» (2.22.2). Βλ. επίσης 2.119.4: «*Quod factum eius fortuna ulta est*». Ο λόγος για τον Vola Numonius (*legatus* του Varus) που εγκατέλειψε τους στρατιώτες του, για να σωθεί. Εδώ η ίδια η τύχη εκδικείται: «*non enim desertis superfuit, sed desertor occidit*».

66. Πρβλ. και 2.7.6: «*Factum Opimii, quod inimicitiarum quaesita erat ultio, minor secuta auctoritas, et visa ultio privato otio magis quam publicae vindictae data*».

67. Στο 1.12.5 ο συγγραφέας μιλώντας για την καταστροφή της Καρχηδόνας αναφέρει ότι ο Scipio Aemilianus «*funditus sustulit*». Αυτή η φράση υποδηλώνει ότι έχασε τη ζωή του μεγάλος αριθμός ανθρώπων. Αυτό όμως δε φαίνεται να ενδιαφέρει. Αυτό που αισθάνεται την ανάγκη να πει είναι ότι την καταστροφή αυτή ο Σκιπίωνας Αιμιλιανός «*fecit suae virtutis monimentum*». Πρβλ. και 2.42.3. Φυσικά υπάρχουν στιγμές «ευαισθησίας». Για τα γεγονότα της Perusia θεωρεί απαραίτητο να «δικαιολογήσει» τον Οκταβιανό μεταθέτοντας την ευθύνη για τη σφαγή στους στρατιώτες (2.74.4). Έτσι — έμμεσα — δείχνει ότι δε συμφωνούσε με μια τέτοια ενέργεια. Κάπου αλλού πάλι στο 2.85.3, γίνεται μια ιδιαίτερη προβολή του ηρωικού θανάτου των στρατιωτών του Αντώνιου στο Άκτιο. Εδώ όμως στόχος του συγγραφέα δεν είναι η αποτίμηση του μαζικού αυτού θανάτου, όσο η επιθυμία του να μειώσει τον Αντώνιο που τους εγκατέλειψε αποδεικνύοντας έτσι ότι ο ίδιος είναι κατώτερος και αυτών των απλών στρατιωτών. Το πόσο ενδιαφέρεται για τον επώνυμο άνθρωπο και όχι για τον ανώνυμο προκύπτει από τα χωρία 2.22.1 και 2.72.1-2.

68. 2.46.1, 2.47.1. Πρβλ. και 2.12.4-6, 32.4, 95.2.

αίμα που χύνεται είναι ρωμαϊκό. Η φράση τότε χρωματίζεται κάπως: «Cinna et Marius haud incruentis utrimque certaminibus editis urbem occupaverunt»⁶⁹. Η αναφορά στο «όχι αναίμακτο των μαχών» δηλώνει μια άμεση αίσθηση της καταστροφής. Τη μέρα επίσης της μάχης στα Φάρσαλα ονομάζει «illum cruentissimum Romano nomini diem...»⁷⁰.

Ένα σημείο όμως του ιστορικού κειμένου νομίζω ότι πρέπει να συζητηθεί σχετικά με το θέμα «μαζικός θάνατος». Πρόκειται για τη σφαγή του Σύλλα στην Αθήνα. Εδώ θα έλεγα ότι ο συγγραφέας κάνει έναν «ελιγμό». Το ίδιο το γεγονός δεν το σχολιάζει καθόλου από την πλευρά του Σύλλα. Μιλώντας όμως για την παροιμιώδη, όπως τη θεωρεί, πίστη των Αθηναίων προς τους Ρωμαίους, αναφέρεται στη δύσκολη κατάσταση τους, αφού «ab inimicis tenerentur, oppugnabantur ab amicis»⁷¹, όπου δέδαια «amicis» εδώ είναι οι Ρωμαίοι. Έτσι, χωρίς ουσιαστικά να κάνει οποιαδήποτε ανάλυση, ο Β.Π. μας οδηγεί στο να συνειδητοποιήσουμε την τραγικότητα και το φρικώδες της μαζικής σφαγής των Αθηναίων.

Πρέπει τέλος να αποδεχθούμε ότι δεν μπορούμε να περιμένουμε από έναν άνθρωπο, που γεννήθηκε και μεγάλωσε σε μια εποχή αίματος, σκληρότητας και δοκιμασίας της ανθρωπίνης ηθικής, να συγκινείται από τον κάθε θάνατο του κάθε απλού στρατιώτη, του κάθε απλού ανώνυμου ανθρώπου.

Στον κόσμο και στην εποχή που ο Β.Π. ζει, όταν όλες οι αξίες διακυβεύονται διαρκώς — παρά τις προσπάθειες του Αυγούστου για την αποκατάσταση της βαθύτατα τραυματισμένης ηθικής τάξεως στη Ρώμη — ο ιστορικός δεν βλέπει το θάνατο μεταφυσικά. Δεν ενδιαφέρεται για το τι γίνεται μετά από αυτόν, ούτε ποιες είναι οι ποικίλες φιλοσοφικές ή λαϊκές αντιλήψεις γύρω από αυτόν. Δεν τον απασχολεί το φαινόμενο αυτό καθαυτό. Εκείνο που τον ενδιαφέρει είναι ο θάνατος ως γεγονός που καταξιώνει τη ζωή — είτε του ατόμου είτε του κοινωνικού συνόλου. Ο θάνατος — ανεξάρτητα του πώς επέρχεται — πρέπει να σφραγίζει μια ζωή στηριγμένη σε αρχές ή να αφήνει μια κοινωνία ελεύθερη από τους ποικίλους κλυδωνισμούς που την απειλούν. Η μελέτη του θανάτου από τον ιστορικό δεν είναι τίποτε άλλο από μια προσπάθεια «ξεκαθαρίσματος» των ηθικών κανόνων της ζωής στη σκοτεινή εποχή του τέλους του 1ου π.Χ. και των αρχών του 1ου μ.Χ. αιώνα στη Ρώμη.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

69. 2.21.6.

70. 2.52.3.

71. 2.23.5. Πρβλ. και 2.39.1: «magna mox clade nostra». Εδώ είναι γεγονός ότι η φράση είναι μάλλον αποχρωματισμένη.